

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

med nyt om Sønderjylland

- historie
- kultur
- erhverv
- kunst
- dagligliv
- byer
- personer
- egne
- bøger
- museer

i fortid og nutid

Udgivet af

Historisk Samfund for Sønderjylland

AABENRAA BOGTRYKKERI

Leif Mogensen & Søn

Vestermarksvej 21

6200 Aabenraa

Telefon 74 62 25 49

Telefax 74 62 14 12

... tryksager af enhver art

Aabenraa Fotosats

FOTOSATS · DESK TOP · WEB-DESIGN · FARVEKOPIERING

Aabenraa Fotosats ApS · Nybro 6 · 6200 Aabenraa

Tlf. 74 62 42 44 · Fax 74 62 42 48 · E-mail: aafoto@post3.tele.dk

Mercedes-Benz

Brdr. Platz A/S
Sønderjylland

JYDSKE VESTKYSTEN

AS Brødr. Müller

Gas Equipment

Vollerup, 6400 Sønderborg

For Borgere og
Borgerinder

FOLKEHJEM

IDRÆTSHØJSKOLEN I SØNDERBORG

Tilbyder højskoleophold med
lederuddannelse i en selvvalgt
idrætsgren.

Vælg mellem 17-, 23- eller
40 ugers ophold.

Desuden 1-ugers kurser i juli og
august.

Ring efter vor brochure

Tlf. 7442-1848

Revisions- centret A/S

REGISTEREDE REVISORER FRR

Haderslevvej 6 ..... 74 62 49 49

Fax 74 62 49 50

6200 Aabenraa

SKIFTER BIL

VOLVO

OVE ARKIL A/S

CIVILINGENIØR

ENTREPRENØR

HADERSLEV

Spindegården

BOLIG - og

KIRKETEKSTILER

Design: Hanne Vedel

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 10
OKTOBER

2000

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris

150 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:

Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.

Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:

Kim Furdal (ansv.)

Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
6200 Aabenraa

Lennart Madsen

Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Sønderjylland år 0-2000: VIII

Indlemmelsen af Slesvig og Holsten i Preussen 1867 255

Tiden efter indlemmelsen af hertugdømmerne i Preussen i 1867 blev præget af gennemgribende forandringer og moderniseringer af den offentlige forvaltning. I ottende del af månedsskriftets serie om Sønderjyllands historie skildrer Landsarkivar Hans Schultz Hansen de turbulente år med afståelse af hertugdømmerne og de efterfølgende forandringer.

Reformationstidens første præster i Hoptrup 261

Der er noget galt med den ældste del af præsterækketavlen i Hoptrup kirke ifølge Niels Qvist. I artiklen forklarer han, hvorfor, og hvordan, den bør se ud.

Et tidsbillede af Dyvig havn 266

Der var livlig trafik på Dyvig havn omkring 1900. Leder af det lokalhistoriske arkiv i Nordborg, Erik Manthei Nielsen, har set på havnens historie og bringer købmand Peter H. Kolmos' erindringer om de mange varer, der blev fragtet ind og ud.

Jørgen Riecks Arkæologiske Samling i Svenstrup 269

I Svenstrup på Als finder man Jørgen Riecks Arkæologiske Samling. Museumsinspektør Anker Thygesen, Haderslev Museum, fortæller om den store arkæologiske samling, skabt af en entusiastisk og kyndig oldtidsinteresseret.

Erindringer fra Sønderborg efter Genforeningen 271

Sammen med sine forældre, toldforvalter Erik Schlanbusch og hustru Nanna, kom forfatteren i 1920 fra Ringkøbing til Sønderborg. I det følgende fortæller Henning Schlanbusch om de første år i Sønderborg og volontørtiden på byens dommer- og tinglysningkontorer som nyuddannet cand.jur.

Det sker - på de sønderjyske museer 280

Bognyt 282

Bagsiden om forsiden 284

Det var hårdt arbejde at laste småskibene ved de mange små anløbsbroer på Sønderjyllands østkyst. Det gjaldt ikke mindst lastning af teglsten, der gik stærkt og krævede præcision. Stadsarkivar Bent Vedsted Rønne, Haderslev Byhistorisk Arkiv, tegner et billede af det hårde slid.

Forsidebillede:

Det var kvindernes arbejde at skubbe de tunge tipvogne med tegl ud til skibene for enden af anløbsbroen og laste stenene. Foto: C. C. Biehl. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Sønderjylland år 0-2000: VIII

Indlemmelsen af Slesvig og Holsten i Preussen 1867

Af HANS SCHULTZ HANSEN

Efter indlemmelsen af hertugdømmerne i Preussen i 1867 gik den preussiske stat i gang med gennemgribende forandringer og moderniseringer af den offentlige forvaltning i Slesvig, Holsten og Lauenborg. Landsarkivar Hans Schultz Hansen skildrer her de turbulente år med afståelsen af hertugdømmerne og de efterfølgende forandringer.

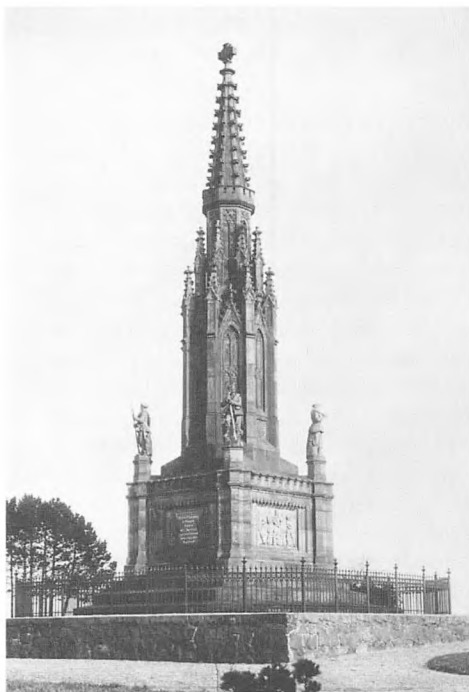
Indledning

Den 30. oktober 1864 afstod Danmark i henhold til Wienerfreden alle tre hertugdømmer Slesvig, Holsten og Lauenborg til de sejrende magter, Preussen og Østrig. Dermed betød Wienerfreden et afgørende brud i den danske historie. Synsvinklen for danske historikere har derfor været adskillelsen og nøgleårstallet 1864. Anderledes kan det se ud fra et slesvig-holstensk perspektiv. Selv om begivenhederne i 1864 i hvert fald i den traditionelle tolkning her betragtes som en befrielse fra dansk herredømme, er det her lige så ofte hertugdømmernes indlemmelse i Preussen, som er synsvinklen, og 1867, som er nøgleårstallet.

Hertugdømmerne styret af Preussen og Østrig 1864-1866

Efter Wienerfreden var hertugdømmerne løserevet fra Danmark, men statsretsligt svævede de frit i luften. Slesvig regeredes således midlertidigt af en preussisk og en østrigsk civilkommissær, som afskedigede mange danske embedsmænd, ophævede de danske sprogeskripter for Mellemslesvig og holdt både den danske og den slesvig-holstenske nationale bevægelse nede.

Der var forskellige ønsker om, hvordan hertugdømmernes fremtid skulle være. Den augustenburgske bevægelse virkede med stor folkelig opslutning for skabelsen af et selvstændigt hertugdømme Slesvig-Holsten inden for Det tyske Forbund med hertug Friedrich »den ottende« som regent. Bevægelsen spændte vidt, fra de konservative tilhængere af hertugdømmernes historiske »landsret-

Det preussiske sejrsmonument på Dybbøl. Monumentet blev sprængt i luften af ukendte gerningsmænd i 1945. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Baron Carl von Scheel-Plessen (1811-1892), der var Slesvig-Holstens første overpræsident.

tigheder« over den store midtergruppe af moderate liberale til den demokratiske venstrefløj, der ønskede et Stortyskland opbygget af forbundsstater. Men der var også i Holsten og Slesvig tilhængere af hertugdømmernes indlemmelse i Preussen. De udgjorde et lille og upopulært, men indflydelsesrigt og voksende mindretal, som mente, at augustenborgerne havde opfyldt deres historiske mission og nu kunne gå. »De nationale« prioriterede en tysk enhedsstat under preussisk lederskab højere end den politiske frihed. Og så var der de dansksindede i Nordslesvig og Flensborg, som håbede på forening med Danmark gennem en folkeafstemning om det nationale tilhørsforhold.

De betingelser, Bismarck stillede for at acceptere en augustenborgsk hertug, var en fuld integration af slesvig-holstenerne i den preussiske hær og flåde med edsafklæggelse til kong Wilhelm. Det var uantageligt for Friedrich, hvilket næppe

var overraskende for Bismarck, som lige siden 1864 havde stilet mod at indlemme Slesvig, Holsten og Lauenborg i Preussen. Det kom ham derfor ikke mindre belejligt, at de preussiske kronjuristers undersøgelse af arvefølgen i hertugdømmerne afviste hertugens rettigheder. Østrigerne stod dog indtil videre i vejen for Bismarcks planer om indlemmelse. Ved Gasteinoverenskomsten august 1865 enedes de to sejrsmagter om at bevare den fælles suverænitæt, men dele forvaltningen, således at Holsten tilfaldt Østrig og Slesvig Preussen. Lauenborg indgik i personalunion med Preussen.

Den preussisk-østrigske krig og indlemmelsen i Preussen 1866-1867

Gasteinoverenskomsten gav Bismarck mulighed for at knægte den augustenborgske bevægelse i Slesvig og klage over østrigernes støtte til de »revolutionære« augustenborgere i Holsten. Preussen stillede mod en krig med Østrig om førerskabet i Tyskland, og da østrigerne i juni 1866 sammenkaldte de holstenske stænder for at lade dem træffe bestemmelse om hertugdømmets fremtid, fandt Bismarck den længe ventede krigsbegrundelse. Den 10. juni besatte preussiske styrker Holsten, som østrigerne rømmede uden kamp. Hertug Friedrich forlod hertugdømmerne. Der blev nu udepeget en overpræsident for hertugdømmerne.

Krigen mellem Preussen og Østrig blev allerede afgjort den 3. juli 1866 med det østrigske nederlag ved Königgrätz. Ved fredsaftalen i Prag den 23. august overdrog Østrig sine rettigheder i hertugdømmerne til Preussen. Som bekendt rummede § 5 i Pragfreden en bestemmelse om, at de nordlige distrikter af Slesvig skulle stemme, om de ville tilhøre Danmark eller Preussen. Denne bestemmelse blev dog aldrig efterlevet, men afskaffet i 1878.

Efter nogle måneders forberedelse kunne kong Wilhelm af Preussen den 12. januar 1867 udsende sin »Allerhøjeste Proklamation« og sit »Patent om indlemmelse af hertugdømmerne Holsten og Slesvig«. Her lovede han hertugdømmernes indbyggere at beholde de gamle love og indretninger, for så vidt de var udtryk for berettigede særpræg og ikke kunne indskrænke statens enhed og interesser. Den 22. januar 1867 blev embedsmændene afkrævet ed til kong Wilhelm, og den 24. markeredes indlemmelsen med højtideligheder i Kiel og de andre købstæder i den nyoprettede preussiske provins Slesvig-Holsten.

Befolkningens reaktion fremgik af valget i februar 1867, hvor der skulle vælges repræsentanter til Det nordtyske Forbunds grundlovgivende forsamling. Resultatet blev katastrofalt for Preussen. I provinsens ti valgkredse blev der valgt to dansksindede og syv liberale modstandere af annekserne og kun én nationalliberal preussentilhænger. Men protesterne fik ingen praktisk betydning, og snart forsonede slesvig-holstenerne sig med landenes skæbne. Under den fransk-tyske krig 1870-71 blev denne proces ført til ende. Med de danske nordslesvigeres forhold til Preussen gik det som bekendt anderledes.

Statsmagten effektiviseres

De fleste slesvig-holstenerne følte nok, at kong Wilhelm brød sit løfte i patentet. Indlemmelsen i Preussen medførte gennemgribende forandringer, som vel bragte hertugdømmerne et stort skridt fremad i moderniseringen, men som også brød med de nedarvede forhold. Mødet mellem hertugdømmernes sindige og lempelige mentalitet og de nye preussiske embedsmænds militære effektivitet og tone var et kultursammenstød. Indførelsen af den almindelige, treårige militærtjeneste var et særligt hårdt slag for

de dansksindede nordslesvigerne og for beboerne på vesterhavssøerne og i Ditmarsken, hvor der hidtil ikke havde været værnepligt, og mange udvandrede. Det nye, firestrengede skattesystem med indkomst-, nærings-, bygnings- og grundskatter vakte trods sin gennemskuelighed frygt for skatteplyndring. Næringsfriheden og den frie bevægelighed, jernbaneforbindelsen med syden og indlemmelsen i den tyske toldforening blev derimod mødt med tilfredshed, i hvert fald uden for Nordslesvig.

Den stærkt forældede slesvigske og holstenske forvaltning blev i løbet af få måneder afløst af et enstrengt statsapparat, selvstændige domstole og et udbygget kommunalt selvstyre. Administrativ topfigur i den nye provins blev overpræsidenten, som 1866-79 residerede i Kiel, derefter i Slesvig og fra 1917 atter i Kiel. Han repræsenterede den højeste statsmyndighed og formulerede den overordnede politik for forvaltningen. Som en indrømmelse til slesvig-holstenernes ønske om at holde hertugdømmerne »up ewig ungedeeft« kom provinsen mod preussisk sædvane til kun at udgøre ét enkelt regeringsdistrikt. Regeringen foretog den egentlige sagsbehandling og blev placeret i Slesvig. Den blev ledet af en regeringspræsident og bestod af tre afdelinger (indre forvaltning, medicinal-, kirke-, skole- og finansvæsen).

I lokalforvaltningen bragte reformerne i 1867 en stærkt tiltrængt forenkling. De mange overøvrighedsdistrikter blev lagt sammen til færre preussiske kredse med en landråd som chef. I Nordslesvig blev amterne Haderslev, Aabenraa, Sønderborg-Nordborg og Tønder-Løgumkloster til Kreis Hadersleben, Apenrade, Sonderburg og Tondern. Også købstæderne blev nu indlemmet i kredsene.

I Preussen var der intet mellemled mellem kredsforvaltningen og kommu-

nerne, men provinsen Slesvig-Holsten beholdt de gamle kirkesognsfogderier i Holsten og herredsfogderier i Slesvig samt godsernes selvstændige politivæsen. Fogdernes dømmende myndighed overgik dog til de nydannede amtsretter. Dermed blev den udøvende og dømmende magt endelig adskilt også i underste retsinstans. Fogderierne blev først opløst med indførelsen af de preussiske amtsforstandere i Slesvig-Holsten i 1889. Til hjælp for politiet i landdistrikterne blev der udstationeret beredne og gående gendarmere fra den slesvig-holstenske gendarmeribrigade. Købstædernes

kommunale politi blev opretholdt under statstilsyn.

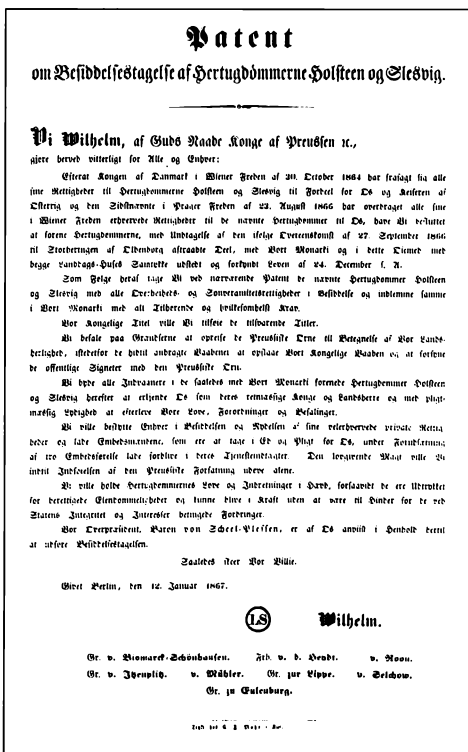
Det kommunale selvstyre indføres

Den nye provinsforfatning fra 1867 betød oprettelsen af en provinslanddag med ret begrænsede selvstyrefunktioner (forvaltning af sindssygehospitalet, døvstummeanstalten, fængslerne, brandkassen, vejvæsenet og provinsmuseet, tilskud til jordforbedring o.l.). Provislanddagen lignede de gamle stænderforsamlinger med deputerede for de store grundbesiddere, købstæderne og landområderne, men kun godsejerne blev direkte valgt; de øvrige blev udpeget af byråd og kreds dage.

I hertugdømmerne havde før 1864 kun Haderslev amt haft et folkevalgt amtsråd, mens der i Aabenraa og Sønderborg-Nordborg amter havde været flere herredsråd. Nu fik alle kredse en kreds dag. Den var sammensat efter de samme principper som provinslanddagen, men stændernes indbyrdes forhold varierende fra kreds til kreds efter godsernes og byernes betydning. Byernes kredsmedlemmer blev valgt af byrådene, landområdernes af kommunerådene eller kommuneforsamlingen.

De mest gennemgribende reformer i selvforvaltningen var dog landkommuneordningen af 1867 og købstadsordningen af 1869. Nu fik hver blot nogenlunde stor landsby status som en selvstændig kommune med en valgt kommuneforstander, en kommuneforsamling bestående af samtlige valgberettigede og i de større kommuner et valgt amtsråd. Det kommunale demokrati gjaldt dog ikke på godserne, hvor godsejeren eller inspektøren var godsforstander. Blev kommunerne for små til at løse større opgaver som fattig-, vej- og skolevæsen, kunne de indgå i særlige kommuneforbund med disse formål for øje.

Den slesvig-holstenske købstadsord-

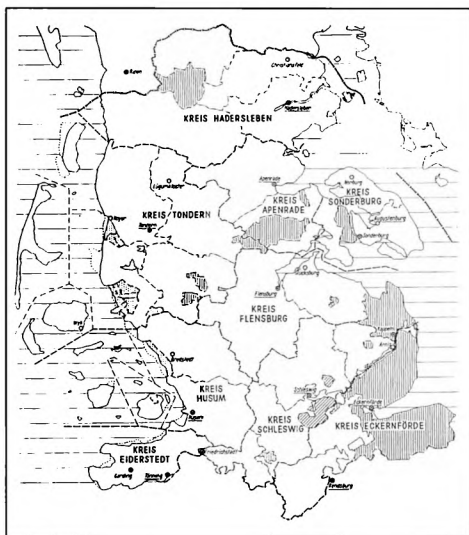
»Patent om Besiddelsesovertagelse af Hertugdømmerne Holsten og Slesvig« givet den 12. januar 1867. Her lover kejser Wilhelm bl.a. at holde hertugdømmernes indretning og love i hævd, så vidt de udtrykker berettigede ejendommeligheder.

ning fra 1869 fik et noget stærkere demokratisk præg end i Preussens gamle provinser, idet borgmesteren, magistraten og byrådet blev valgt af borgerskabet. Flækkerne fik en såkaldt »enkel byforfatning«.

Demokratiske fremskridt fra 1867 - og stilstand

Udover det kommunale selvstyre bragte indlemmelsen i Preussen andre fremskridt i demokratisk retning. Valgret til Det nordtyske Forbunds og siden Det tyske Riges rigsdag fik enhver mandlig tysk statsborger, som var fyldt 25 år. Efter samtidige europæiske forhold var det meget liberalt. Da den parlamentariske statskik ikke blev indført, var det imidlertid begrænset, hvor stor politisk indflydelse der fulgte med stemmeretten.

Ved valgene til den preussiske landdag var valgretten næsten den samme. Dog var stemmeafgivningen her ikke hemmelig. Og mens alle stemmer i valgkredsen talte ens ved rigsdagsvalgene, blev de ved landdagsvalgene vægtet efter den enkelte vælgers skattebetaling. Før valget blev valgdistriktets samlede skattebeløb opgjort. Derpå deltes det i tredjedele. I første klasse kom distriktets få rige vælgere, som tilsammen betalte den første tredjedel af skatterne. Anden klasse bestod af den noget bredere kreds af jævnt velstående vælgere, som betalte den anden tredjedel, mens tredje klasse bestod af distriktets mange vælgere med små indkomster, som betalte den sidste tredjedel. Hver vælgerklasse valgte en valgmand (i store distrikter to). Disse valgmænd samledes derpå for at vælge valgkredsens landdagsmand. Den offentlige stemmeafgivning, den ulige valgret og den indirekte valg måde betød en lav valgdeltagelse, og landdagsvalgene afspejlede derfor ikke på samme måde som rigsdagsvalgene befolkningens politiske holdning.

Kort over den nordlige del af provinsen Slesvig-Holsten i 1875.

Distrikter med godsørvighed:

Klosterdistrikter:

Oktrojerede distrikter:

Treklassevalgretten gjaldt også ved valg til landdistrikternes kommuneråd. I købstæder og flækker havde kun husejere, selvstændige erhvervsdrivende eller personer med mindsteindkomster på mellem 600 og 1500 mark valgret. Dermed var de mange mindrebemidlede indbyggere udelukket fra at øve indflydelse på deres bys udvikling. Her var der altså lang vej igen, før demokratiet blev fuldt indført.

Indtil 1908 gjaldt den preussiske »Forordning af 11. marts 1850 til forhindring af den lovmæssige frihed og orden truende misbrug af forsamlings- og foreningsretten«. Denne titel var ganske betegnende. Lovens bestemmelser satte snævre grænser for »politiske« foreningers virksomhed, som politiet tog flittigt i brug i kampen mod oppositionen. Kvinder, elever og lærlinge måtte ikke være

Embedsskilt fra amtsforstanderen i Rise. Amtsfors-standeren var politimyndighed over et amtsdi-strict på i reglen 1-3 kirkesogne. For at understre-ge hans autoritet blev der på amtsforstanderens bolig ophængt et embedsskilt med den preussiske ørn som dette fra Rise amtsdistrikt i Aabenraa kreds. Foto: Willy Goy. Landsarkivet for Sønder-jylland.

medlemmer eller deltage i møderne. Vedtægter, bestyrelsesnavne og medlemslister skulle indsendes til politiet. Møder skulle anmeldes, så politiet kunne overvåge dem. Indtil 1899 måtte politiske foreninger heller ikke stå i forbindelse med hinanden. 1908 blev den preussiske foreningslov endelig afløst af den mere liberale rigsforeningslov, som bl.a. gav kvinder ret til medlemskab af politiske foreninger og deltagelse i politiske møder og ophævede pligten til at indsende medlemslister. Til gengæld skulle der fra nu af tales tysk på alle offentlige møder. Med hiv og sving lykkedes det dog for Nordslesvigs vedkommende at udskyde denne bestemmelses ikrafttræden til 1928.

Censur var afskaffet i såvel den preus-

siske presselov fra 1851 som i rigspresseloven fra 1874. Presse- og straffelove- ne gav alligevel politiet talrige mulighe- der for at begrænse oppositionelle bla- des ytringsfrihed ved at tiltale dem for »majestætsfornærmelse«, »foragteliggø- relse af statens indretninger og øvrigh- hedens anordninger«, »ophidselse af samfundsklasser mod hinanden«, »for- nærmelser«, »grov uorden« og tilsvaren- de vagt definerede overtrædelser. Politi- ske domme sendte på spidsfindigt sub- jektivt grundlag mange af oppositions- pressens redaktører i fængsel i måneds- vis.

Udblik

De rettigheder, som indbyggerne i Sles- vig og Holsten med ét fik del i fra 1867, var således ikke fuldt ud demokratiske, hverken set med nutidens eller samti- dens øjne. Dermed afveg Preussen vel ikke alverden fra andre europæiske lan- de. I de følgende årtier forblev frem- skridtene i demokratisk retning her imid- lertid yderst beskedne, og ofte var de forbundet med tilbageskridt på andre områder. Den demokratisering, som f.eks. Danmark oplevede efter system- skiftet i 1901, fik provinsen Slesvig-Hol- sten først del i med den tyske revolution i 1918 - og så holdt den næppe engang til 1933. Først med oprettelsen af Landet Slesvig-Holsten og Forbundsrepublik- ken Tyskland efter 1945 nyder beboerne nord og syd for grænsen af 1920 ligeligt de demokratiske goder.

Litteratur

Hans Schultz Hansen: »Demokratie oder Nationalismus. Politische Geschichte Schleswig-Holsteins 1830-1918« i: Ulrich Lange (udg.): Geschichte Schleswig-Holsteins. Von den Anfängen bis zur Gegen- wart. Neumünster 1996, s. 427-485.

Samme: »Preussiske arkiver fra Nordslesvig 1867-1920 - den statslige og kommunale forvaltning«. København 1999.

Reformationstidens første præster i Hoptrup

Af NIELS QVIST

Der er uorden i den ældste del af præsteræketaavlen i Hoptrup kirke, ifølge Niels Qvist. I artiklen forklarer han hvorfor, og hvordan den bør se ud.

Hoptrup sogn ligger umiddelbart syd for Haderslev og indgår i Haderslev herred og stift. Kirken er meget gammel og skal have fået sin oprindelige skikkelse i det 12.-13. århundrede. Stilmæssigt er den ganske særpræget, med romansk skib og ikke mindre end seks gotiske tilbygninger. Således en øst- og vestforlængelse samt to korsarme i nord og syd. Præstegården lå tidligere i Marstrup, mens den nuværende i Hoptrup blev opført i 1786.

Som i andre kirker finder vi også her den traditionelle præsterækketavle, som har fået en fremtrædende plads på væg-

gen i sydkapellet ved siden af prædikestolen. Tavlen var oprindeligt et epitafium i overdådig renæssancestil over en kgl. ridefoged og hans hustru fra 1621. I 1773 blev det formentlige maleri af ridefogeden og hans familie erstattet af præstetavlen, der i 1864 var fuldtegnet og derefter førtes videre på en enkel, unalet tavle på den modsatte væg.

Den gamle præsterækketavle kom til i 1773, i *Johan Quedensan Harboes* embedsperiode (1761-88), hvilket tydeligt fremgår dels af de meget detaljerede oplysninger angående dennes kaldelse, introduktion og død, dels af den ensartede typografi med hensyn til de tidlige præster.

I 1773 skulle man så forsøge at rekonstruere de foregående 250 års præsters embedsperiode i tiden efter Reformatio-

Hoptrup kirke, formentlig opført i 12-13-tallet, men siden udvidet med en række tilbygninger. Foto: Niels Qvist.

nen. Den katolske periode var vel mindre interessant. Desuden havde man kun fragmentariske oplysninger om denne. Kun navnet Ketel Ivaridis forekommer på tavlen og uden tidsangivelser.

Reformationen indførte gradvist i Nordslesvig og noget tidligere end i Kongeriget, men et skelsættende år var 1528. Da gjorde hertug Christian i Haderslev og Tørring Len (den senere kong Christian III) præsterne klart, at det var indholdet i »Dr. Mortens Postiller« (Luther), som skulle følges, hvis de ville »beholde deres kirker«. Næsten samtlige præster bøjede sig for dette ultimatum. Desuden betød den nye, såkaldte kirkeordinans, at hertugen som verdslig myndighed blev kirkens overhoved.

Hvilke kilder, pastor Harboe benyttede sig af for at få sine salige kolleger på tavlen, vides ikke. Hans samtidige kollega, Peter Rhode, som var kapellan i det nærliggende Stepping-Frørup sogn i 1760-64 har i sin bog om Haderslev Amt beskrevet Hoptruppræsterne efter Reformationen. Harboe og Rhode må have været personligt bekendte, da Rhode beskriver Harboe som »denne smukke, velsindede og omgængelige mand«, og det havde været nærliggende for Harboe at udnytte Rhodes viden ved præstetavlens oprettelse. Dette kan imidlertid ikke være sket, eftersom tavlen helt udelader Simon Hoptrup (ca. 1550-ca. 1580).

Harboes nærmest foregående kolleger var svigerfaderen Niels Klincker (1742-61) og dennes svigerfar Johan Meyland (1698-1742). Disse er også korrekt anført på tavlen, idet Meyland dog har fået årstallet 1697! Her havde Harboe da også Hoptrup kirkebog at støtte sig til, men jo længere man kommer tilbage i tiden, des større bliver uordnen i både præster og data.

De vigtigste kilder til hoptruppræsterne er ud over ovennævnte P. Rhode, hvis værdi er ganske tvivlsom, Aage

Dahls arbejde om den sønderjyske gejstlighed samt Otto Arends' om gejstligheden i Slesvig-Holsten. Begge har Noie Noiesen som far til *Simon Hoptrup*. Arends dog med forbeholdet »formentlig«. I øvrigt har vi T. O. Achelis' omfattende matrikel over slesvigske studenter. Han foreslår Bertel Olufsen som Simons far og henviser til De Hansborgske Registranter. Desuden afviser han familien Noiesens optræden på præstærækketavlen, som »helt forkert«.

De Hansborgske Registranter drejer sig om sager fra hertug Hans d. Ældres kancelli. I en skrivelse fra marts 1547 forlenes Simon Berteltsenn med Hoptrup kirke efter faderens, Hr. Bartelt Olufssens død. Faderen levede imidlertid stadig, og Simon fik besked på at fortsætte studierne i København, som han havde påbegyndt tidligere i Rostock, i endnu to år og i mellemtiden holde vikar i kirken. Han skulle i øvrigt lade sig eksaminere af superintendenten i Haderslev, før han kunne blive ordineret.

Allerede i slutningen af 1547 ansøgte Simon imidlertid hertugen om at måtte »beklæde sit embede og vogte sine får«, da hans økonomi ikke klarer at holde kapellan, underholde sin moder og fortsætte studierne. Hertugen bevilgede ansøgningen med betænkelighed, da Simon endnu var »en ung og uprøvet knægt«. Og til trods for gode vitsord fra Københavns Universitet, som hertugen åbenbart ikke havde så stor tiltro til, slap Simon ikke fra eksaminationen i Haderslev, »idet der ingenlunde kan spørges med sådanne sager, hvorpå menneskenes frelse og sjælenes salighed beror«. Københavns Universitet var på dette tidspunkt et ungt universitet og ikke så estimeret som f.eks. de tyske. Simon begyndte studierne i Rostock, men opholdt sig 1547 i København. Måske har leveomkostningerne været mindre her, hvil-

ket kan have spillet en rolle, da han på samme tid skulle holde kapellan og underholde sin moder. I 1547 havde han kun studeret i to år. Normalt varede studiet omkring fire år, så det var ikke ubegrundet, at Simon blev betegnet som en »ung og oprøvet knægt«. Hvorvidt Simon klarede nåleøjet i Haderslev vides ikke. Måske måtte han »vises tilbage til København endnu en tid« for at forbedre sin teologiske habitus.

Præsterækketavlens *Noah Noa (Noie Noiesen)* kan være den vikar, som Simon måtte underholde i Hoptrup, indtil han viste sig moden til at overtage sit lovede embede. Man kan forestille sig, at der i løbet af tiden opstod sympati mellem Noie og Bertels enke, og at denne resulterede i ægteskab. Skulle Simon ikke klare skærene, kunne dette også betyde en »billet« til embedet!

Simon blev imidlertid præst og fik måske således Noie som stedfar (og aflastende kapellan). Denne hypotese kunne give en rimelig forklaring på kilderens usikkerhed med hensyn til, hvornår Simons embedsperiode begyndte og Noies rolle i forbindelse med præsterækketavlen, der har ham som nummer et. Det skulle samtidig begrunde, at Simons søn og efterfølger, Noa Simonsen, opkaldtes efter sin stedfarfar, Noie Noiesen.

Det er ukendt, hvornår Simons far, *Bertel (Bertelt) Olufsen* tiltrådte embedet, og de tidligere anførte kilder (bortset fra Achelis) nævner intet om ham.

Bertel Olufsens formodede forgænger *Bartholdus* og skulle være død i 1527, hvilket fremgår af et mindedig over Bartholdus, forfattet af konrektor Knud Bramsen, som er refereret hos Rhode. Af flere grunde og ikke mindst det for samtidens præster usædvanlige fornavn må det formodes, at Bertel (Bartelt, Bartolt) og Bartholdus, hvis efternavn vi ikke

kender, var samme person. Dette bestyrkes af en fortegnelse over danske og norske studenter, som er immatrikuleret ved udenlandske universiteter, hvor vi i 1495 ved universitetet i Greifswald (ca. 75 km øst for Rostock) finder en Bartollus Olavi, dvs. Bertolt Olavsens eller Bertel Olufsens, som var dimitteret fra Odense. Han afsluttede studierne i Greifswald med baccalaureus (laveste akademiske grad). Det er ikke lykkedes at finde hans videre færd. Københavns Universitets matrikel fra denne periode er desværre gået tabt. Vi ved derfor intet om Bertel, før sønnen Simon efterfølger ham i 1547(1550?).

Simon Berteltsen havde allerede som student antaget navnet *Hoptrup* (Hoep-torpe). Han beskrives som en mærkelig mand, der »kunne mane (dog ikke ved

Artiklens hovedgenstand, præsterækketavlen fra 1773. Efter sognepræst C. D. Møller blev præsterækken fortsat på en ny mere enkelt, umalet tavle. Foto: Niels Quist.

Prædikestolen fra omkring 1700, udført af den flensborgske billedskærer Hans Buchholts værksted. I baggrunden ses præsterækketavlen bag korbuken. Foto: Niels Qvist.

Fandens kunst), trods (hvorfor) ingen turde stjæle fra ham«. Simon var i øvrigt god ven med hertug Hans d. Ældre (død 1580), som benyttede præstegården i Magstrup som overnatningssted ved sine rejser i hertugdømmet.

Simon nævnes overhovedet ikke på præstetavlen. Han fik fire sønner, som ikke førte Hoptrupnavnet videre, men kaldte sig Simonsen. Tre af dem blev præster og en latinskolelærer i Haderslev. Noie Noiesen døde formodentlig i 1571, og ved Simons død omkring 1580 efterfulgte sønnen, *Noa Simonsen*, ham. Heller ikke Noa forekommer på præstetavlen. Noa var gift med en datter af Jørgen Boye, slotspræsten i Haderslev (død 1569), som var en af reformationstidens betydeligste præster i Sønderjylland. Noa levede til 1607, og nu fulgte sønnen, *Simon Noasen*, som døde efter kun fem år i 1612 (hvor tavlen fejlagtigt

angiver 1622), næppe 30 år gammel. Muligvis var han psykisk syg. Det berettes, at han hallucinerede ved nadveren Mariæ bebudelsesdag 1609.

Nu fulgte en præstesøn fra Hejls, *Andreas Dall*, som giftede sig med Simon Noiesens enke. Andreas fik en lang embedsperiode helt frem til 1655 og således længere end tavlens 1651. Rhode fortæller, at »familien var i egnen stor og anseelig, indtil den nedsank til degnestanden«. Vi får her i et glimt klasseforskellen mellem præst og degn. Skulle præstens søn blive lærer i stedet for præst, måtte det være på latinskolen og ikke som »hører« i landsbyen.

Ved Andreas' død blev svigersønnen, *Mathias Bruun*, præst i Hoptrup. Han var af gammel sønderjysk præsteslægt, således femte led i en præsterække og kom fra Skodborg. Ægteskabet blev dog kortvarigt. Hustruen »fradøde ham om få år« med Rhodes udtryk. Mathias blev nu gift med Rebecka Rehefeld, som var søster til den senere biskop (superintendenten) i Haderslev, Bonaventura Rehefeld. Deres far havde været præst i Sachsen, men slægten stammede fra Schlesien.

Der er stor usikkerhed angående Mathias' dødsår. Efterfølgeren, *Peter Meyland*, blev allerede adjunkt i Hoptrup i 1672 og giftede sig i 1675 med Mathias og Rebeckas datter, Anna Maria, som kun lige var fyldt 16 år. Mathias levede da stadig og havde skrevet et hyldestdigt til brudeparret, men at han først døde i 1681 som angivet på tavlen er næppe troligt.

Peter Meyland kom fra Løgumkloster og havde rødder i såvel gamle sønderjyske fribondeslægter som i Tyskland, idet farfaderen kom fra Wittenberg. I de følgende 150 år satte Peters efterkommere sig spor som præster i det østlige Nord-slesvig, fra Fjelstrup og Sommersted mod nord til Sottrup og Ullerup mod syd.

Peter blev sognepræst i Hoptrup 1675, hvilket år må regnes som Mathias Bruuns dødsår. Formodentlig var Peter uheldbredeligt syg i sine sidste år, og da han om sommeren 1697 mærkede, at tiden var ved at løbe ud, ansøgte han hos kong Christian V om, at sønnen Johan måtte efterfølge ham.

Johan var da kun 20 år og stadig teologistuderende, men ved majestæters gunst fik han tilladelsen, betinget af den obligatoriske prøve hos generalsuperintendenten i Haderslev. *Johan Meyland* klarede pynten og kunne ved faderens død den 8. februar 1698 (præstetavlen har 1697) overtage embedet, som han bestred frem til sin død i 1742 (nu er præstetavlen »ajour«!). Rhode skriver om ham: »Han var så næsten 45 år i præsteembedet, i hvilken tid ingen sagde ham noget uanstændigt på«. Men når det så var sagt, kan Rhode ikke nære sig for at tilføje: »Undtagen en gang, nemlig den 11. januar 1700, da han blev dømt til 3 Rdl. brøde, for han havde fundet behag i nogle excesser, som på Haderslev Apotek var begangne«. Apoteket havde udskænkingsret og sandsynligvis en vinstue i kælderens. Man kan forestille sig, at hr. Johan en kold vinterdag har villet styrke sig før hjemturen til Magstrup og fået for meget. Johan var gift to gange og opnåede at få 18 børn, af hvilke tre blev præster.

I 1742 fortsatte svigersønnen, *Niels Klincker*, som i 1740 var kommet til Hoptrup som adjunkt. Han betegnes af Rhode som »en israelit, i hvis mund ikke blev fundet falskhed«. Da Klincker døde i 1761, var det atter en svigersøn, som fik kaldet. Denne var *Johan Quedensen Harboe* (død 1788), som senere blev ophavsmand til præsterækketavlen. Historisk set er den af ringe værdi, men som kulturobjekt en gevinst for kirken. Med adgang til nutidens kilder skulle den omtalte del af præstefølgen se sådan ud:

1. Bertel Olufsen d. 1547
2. Simon Hoptrup d. ca. 1580
3. Noa Simonsen d. 1607
4. Simon Noasen d. 1612
5. Andreas Dall d. 1655
6. Matthias Bruun d. ca. 1675
7. Peter Meyland d. 1698
8. Johan Meyland d. 1742
9. Niels Klincker d. 1761
10. Johan Harboe d. 1788

Fremover skulle præsternes data ikke volde problemer. Nu fandtes tavlen »ved hånden«.

Litteratur

- P. Rhode: »Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse«. København 1775, s. 325-329.
- Aage Dahl: »Præstehistoriske Samlinger« hft. 10-14.
- Samme: »Danmarks Præstehistorie«. Rigsarkivets håndskriftsamling.
- Otto Arends: »Gejstligheden i Slesvig-Holsten fra Reformationen til 1864«. København 1932.
- Thomas Otto Achelis: »Matrikel der Schleswigschen Studenten 1517-1864«, bd. 1, København 1966, nr. 118.
- Emilie Andersen: »De Hansborgske Registre«, bd. 1-2, 1543-1549. Sager fra her- og hertug Hans den Ældres kancelli.
- T. O. Achelis og Th. Matthiesen: »Beiträge zur Prediger Statistik der Propsteien Hadersleben und Törningelehn« i: *Schriften des Vereins für Schleswig-Holstein. Kirchengeschichte* 2. R, bd. VII, s. 501-502.
- Kirkehistoriske Samlinger, 3. R, bd. 1. Bidrag til Sønderjyllands Kirkehistorie s. 70. Tillæg 1. Mester Knud Bramsens Nænie.
- H. Friis Petersen: »Danske og Norske Studenter ved udenlandske Universiteter«. Rigsarkivet.
- »Votivæ acclamationes in nuptias Pet. Meilandi« (ønskehyldningsdigte ved Peter Meilands bryllup). Det Kongelige Bibliotek.
- T.O. Achelis: »Aus der Geschichte der Familie Meyland« i: *Deutscher Volkskalender. Nordslesvig* 1951, s. 56-60.
- Aastrup Kirkebog 1574-1617.

Et tidsbillede af Dyvig havn

Af ERIK MANTHEI NIELSEN

Nordborg flække havde ikke selv direkte adgang til havet, men ved Dyvig fik byen et udskibningssted med en livlig trafik. Leder af det lokalhistoriske arkiv i Nordborg, Erik Manthei Nielsen, fortæller her om havnen og bringer købmand Peter H. Kolmos' erindringer om handelen på havnen.

Anlæggelsen af Dyvig havn

Transport af gods ad vandvejen har altid været den billigste og nemmeste. Tidligt erkendte fremsynede mænd i Nordborg Flække det nødvendige i at få etableret bro/havneanlæg for lastning og losning af skibe.

I midten af 1700-tallet blev der derfor rettet en henvendelse til amtmanden for Nordborg, Johan Wilhelm Teufel v. Pirkensee, om koncession til et interessentskab, der skulle etablere og drive et havneanlæg på stedet. Den 6. februar 1758 og igen den 17. november 1760 fik interessentskabet en koncession af Frederik V. Af koncessionsdokumentet fremgår det, at selskabet fik arbejdet, såfremt der samtidig blev etableret et lignende bro/havneanlæg ved Stevning Nor. Som selskabets første repræsentanter møder man i 1758 bl.a. Wrang og Seifert og i 1760 bl.a. Samuel Brandt og Pael Lorentzen.

Broen i Dyvig blev anlagt på sydsiden af bugten, og i årenes løb skete der flere udvidelser med det resultat, at interessentskabet omkring 1850 besluttede at flytte anlægsbroen over på nordsiden af bugten. Anlægget stod klar i 1852. Indløbet var på dette tidspunkt otte fod dybt ved dagligt vande og ved broen ti fod, hvilket betød, at havnen kunne klare skibe, der stak indtil 3,8 m.

Dyvig havde i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet en ganske betydelig skibsfart. Fra 1790 til 1807 var der 16 hjemmehørende skibe i Dyvig, hvoraf de ni var større skibe på mellem 36 og 75 kommercelæster. Herfra blev der sejlet på bl.a. Island og Vestindien. Der blev hentet træ fra Sverige, men de fleste varer blev hentet fra Flensborg. Fra havnen blev der også udført landbrugsvarer og frugt til bl.a. Aabenraa, Flensborg, Kiel og København. En overvejende del af godset var teglværksprodukter - mursten, drænrør og tagpander. Men der kom også kul, foderstoffer (majs), guano, kunstgødning, cement og ugentligt stykgods fra de store flensborgske handelshuse.

Skibe i Dyvig havn fotograferet af C. C. Biehl engang i 1920'erne. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Som mange andre udskibningssteder led skibsfarten på Dyvig havn også under krigen med England (1807-1814). I 1808 og 1809 opbragte englænderne således fire skibe, og i 1835 havde Dyvig kun syv hjemmehørende jagter tilbage. Det nye havnearlæg bragte dog nyt liv til Dyvig, og der gik ikke mange år, før der på ny var en livlig indenrigstrafik på havnen. I 1862 havde Dyvig på indenrigsfarten således 288 indgående skibe med 574 3/4 commercelæster og 285 udgående skibe med en samlet last på 618 3/4 commercelæster. Derimod var det begrænset med trafik på udenrigsfarten, hvor Dyvig havde fire ind- og udgående skibe. I 1862 var der ved Nordborg Toldsted hjemmehørende 14 skibe af 31 3/4 commercelæster.

På gavlen af kroen har der til for få år siden stået årstallet 1854. Det må formodes, at kroen er bygget dette år. Ud over en træbygning midt på broen, hvor toldbetjenten residerede, var der ingen bygninger på broen. På et senere tidspunkt flyttedes en lagerbygning tilhørende Kornimporten i Augustenborg fra banegårdsterrænet i Nordborg til Dyvig, men denne er også for længst fjernet.

Peter H. Kolmos' erindringer

Købmand Peter H. Kolmos, (født 1895, død 1991), Kirkegade 1 i Nordborg har givet følgende skildring af livet på havnen:

»Jeg har engang overværet, hvordan bjælker blev trukket ud af agterstavnen med jernkroge og straks kørt med hestevogn til henholdsvis Laur. Clausens savskæveri eller købmand P. H. Schmidt i Nordborg.

Det mest interessante var dog at overvære losningen af Edv. Thomsens jagt med stykgods fra Flensborg. I bunden lå det tunge gods, bl.a. sirup i tønder á ca. 250-300 pund og tønder med brændevin - i hele og halve tønder. Så kom kolonial-

varerne i sække af mange arter: Ris, dengang kun »Patna« fra Rangoon, sago, vel at mærke den ægte Tapioka, sagomel, som for mange husmødre blev et savn ved tilberedelse af rødgrød, da det udeblev. Ærter, hovedsagelig uafskallede, gule og grønne. Også Skt. Croix-sukker tilførtes. Mine tænder løber i vand ved tanken om en skål tykmælk med Skt. Croix-sukker på. Lettere stykgods kunne f.eks. være tørrede frugter i kasser eller svesker, som blev importeret fra Hamborg i sække. Californiske Sante Clare var på det tidspunkt ikke fremme. Det samme var tilfældet med californiske rosiner (Sun Maid). Det var udelukkende de gule stenfri rosiner. Fra Spanien kom derimod Muskateller-rosiner, som var uundværlige i søsterkage og kærnemælkssuppe. Stenfri blommer var jugoslaviske. Svanemærket er stadig garanti for topkvalitet. I syltetiden var der oven i lasten store mængder topsukker á 5-10 kg. For en senere kolonialmand er det forbavsende at konstatere den store forandring af sortiment og kvalitet i den forholdsvis korte tid, der er gået.

Fra 1860'erne og frem til Første Verdenskrig var købmand P. H. Schmidt, Storegade i Nordborg, en betydelig aftager af indgående varer, idet forretningen forhandlede alt inden for nævnte brancher.

Også skonnerter lagde til ved broen. Større skibe blev forhalet ved Stegsgab ved hjælp af »Duc. Albe«.

I en årrække lagde dampskibe fra Flensborg til Aabenraa (tur-retur) til i Dyvig. Helene I og II sejlede med svin til Assens og Aabenraa.

Kul og briketter blev kørt til de to åbne lagre på højre side af vejen til havnen eller til det overdækkede areal på venstre side.

Nord for kroen var der for os drenge den mystiske kalkovn. De mørke, lave, rundbuede gange øvede stor tiltrækning.

Udsigt mod Dyvig kro og anlægsbroerne fotograferet af Wilhelm Schützsack formentlig omkring 1930 hvor havnens storhedstid allerede var historie. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Kalkbrænderiet blev passet af Ott. Ovnen tilhørte Frantz Thomsen. Brændingen ophørte omkring 1900.

Ved lastning af korn var der hektiske dage i havnen. Det var mest hvede, og da kunne der holde køretøjer helt op til hjørnet af bakken. En medhjælper fra afsenderen kontrollerede kvanta og hollandsk vægt.

Før 1900 kom der skibe fra Hamborg efter æbler: Gravenstener, Nonnetitter og Flaskeæbler, som landboerne leverede ved skibet. I 1800-tallet skal der også være blevet eksporteret æbler til Norge og Rusland.

Fast mand på broen var J. Kolmos Holm. Det påhvilede ham at tilkalde hjælp ved travlhed.«

Nedgangstider

Forud for oprettelsen af amtsbanen var der delte meninger om banens betydning. En overgang var der tale om at gennemføre den til Dyvig, hvilket heldigvis ikke skete. Banens fordel blev da også betinget, idet udenbys firmaer lagde filialer ved flere stationer. Dyvig kunne dog i kraft af vandvejen i det væsentlige beholde sin position.

Efter krigen 1914-18 og den følgende

markfordingelse, men også på grund af tabet af de mange unge i krigen, blev de bestående forretninger berøvet evnen og incitamentet til at genopbygge Nordborgs og dermed også Dyvigs forhenværende position. Såvel på havnen som i byen oprettede flere udenbys firmaer lagre.

Efter udbygningen af landevejen og med den stigende lastbiltrafik gjorde landforretningerne sig mere og mere gældende. Nedgangen medførte, at selv de bedste ejendomme blev solgt til mindre end ejendomsskylden og ofte til udenbys købere.

Nordborg havde før 1900 i alt væsentligt sit opland i det område, der svarer til den nuværende Nordborg Kommune. Indbyggertallet var i 1920 reduceret fra oprindeligt ca. 1200 til 900. Først med Danfoss-udviklingen er forretningslivet igen blomstret op. Men flere brancher er filialer af udenbys firmaer, og det kan måske være en betinget fordel for et bysamfund.

Trafikken på Dyvig havn var et spejlbillede af op- og nedgangstider for Nordborgs forretningsliv, især hvad angår grovvarerne.

Jørgen Riecks Arkæologiske Samling i Svenstrup

Et besøg værd

Af ANKER THYGESEN

I Svenstrup på Als finder man Jørgen Riecks Arkæologiske Samling. Museumsinspektør Anker Thygesen, Haderslev Museum, fortæller om den store arkæologiske samling, skabt af en entusiastisk og kyndig oldtidsinteresseret.

En stor samling, som ejeren ønskede bevaret - samlet og åben. Nogle familied medlemmer og venner, som bakkede ønsket op. Penge fra Fabrikant Mads Clausens Fond. En landsbyskole, som stod tom. En kommune, som gerne ville stille bygningen til rådighed og få lidt mere at byde turisterne på. Disse ingredienser er blevet til en ganske imponerende oldsagsudstilling i Svenstrup på Nordals.

For den oldtidsinteresserede rummer Jørgen Riecks samling nok til flere timers glæder: Masser af flint og desuden noget keramik og lidt metalsager, bl.a. en fin dolk af bronze. Som vanligt i privatsamlinger fylder stenalderen betydeligt mere end alle de senere perioder tilsammen. Hvis man har åbne øjne, kan man hitte flintsager næsten overalt her i landet - normalt uden at træde hverken grundejere eller bestemmelser om danefæ for nær. Den ihærdige tingfinder kan gøre fine fund, f.eks. de fem store økser fra bondestenalderen - antagelig et offer, der var nedlagt ved bredden af et vådområde ved Nordborg.

Jørgen Rieck har været på færde mange steder, dog mest i Sønderjylland, hvor

han ikke kun samlede fra overfladen. Han fandt mange redskaber fra bondestenalderen ved at grave - med behørig tilladelse naturligvis - i de jordbunker, der lå tilbage efter Nationalmuseets undersøgelser ved Bundsø på Nordals. Noget, som det overraskede mig at se i Svenstrup, var tømmer fra vikingetidens Hedeby. Også det er »udgravningsoverskud«: Gottorpmuseet havde fået så rigeligt med hjem, at de ville kassere resten. Og så kunne Rieck jo lige så godt få det.

Udstillingen er logisk - og ganske traditionelt - inddelt efter perioder, fundsteder og oldsagstyper. Her og der er der tegninger, som viser, hvordan nogle af redskaberne har været skæftet. Men hovedindtrykket er de mange flintsager på rad og række i monterne. Det er nærmest den form for udstilling, man kalder en studiesamling, og den har - som alle andre - sine stærke og svage sider. Dens største svaghed er nok, at de, der ikke er særlig oldtidsinteresserede i forvejen, måske vil finde de lange rækker ting af »samme slags« kedelige og hurtigt blive færdige med udstillingen. Til gengæld får vi andre rig lejlighed til at beundre flintsmedenes dygtighed, sammenligne forskellige oldsagstyper og studere, hvordan de har udviklet og ændret sig.

Udstillingens alsidighed og omfang viser, at Rieck var en både kyndig og flittig samler - ud over at passe det job

på Danfoss, der gav smør på brødet. Så lagde han vægt på, at oldsagerne var tilgængelige, når interesserede meldte deres ankomst. Samlingen var opstillet i en barak i familiens baghave i adskillige år, inden den i 1992 blev etableret i det gamle skolehus og på et grundlag, der kunne sikre den ud over ophavsmandens levetid. To år senere døde Jørgen Rieck.

Nu er det en kreds af frivillige, der skiftes til at lukke op og fortælle for gæsterne, som ikke afkræves entré; frivillige bidrag til driften modtages dog gerne. Den »besøgsven«, som modtog mig, var venlig, engageret og velorienteret både om det, hun fortalte af sig selv, og om det, jeg spurgte til.

Indsatsen omkring samlingen synes dog at halte på ét punkt, nemlig informationen udadtil. Jeg måtte være mere end almindeligt vedholdende for at finde ud af, hvornår jeg var velkommen. Faste åbningstider fik jeg intet at vide om, hverken på Riecks Arkæologiske Samlens eget telefonnummer eller på

Turistkontoret i Nordborg, som jeg automatisk blev stillet om til. Der fortalte man, at samlingen kun var åben efter aftale. Ingen fandt på at sende mig den lille folder, som findes, men som jeg altså først opdagede, da jeg var ankommet. Den informerer ellers udmærket, bl.a. om de faste åbningstider.

Når der nu er gjort en betydelig indsats for at skabe gode rammer om denne fine arkæologiske samling, er det synd, at det er så svært at få selv de mest elementære informationer om den. Det skal en kreds af frivillige kustoder nu ikke lastes for. Derimod mener jeg nok, man med rimelighed kunne forvente at få de nødvendige og naturligvis korrekte oplysninger på Turistkontoret.

Læserne af disse linjer skal dog ikke holdes hen i uvidenhed, så her er de faste åbningstider:

1/6 - 31/8 onsdag & lørdag kl. 13-16,
1/9 - 31/5 onsdag kl. 13-16.

Aftaler om andre besøgstider kan træffes på tlf. 74 45 61 59.

Jørgen Rieck og hans kone »Trisse« i et af stenalderrummene.

Erindringer fra Sønderborg efter Genforeningen

Af HENNING SCHLANBUSCH

Sammen med sine forældre, toldforvalter Erik Schlanbusch og hustru Nanna, kom forfatteren i 1920 fra Ringkøbing til Sønderborg. Her blev han student i 1924. Få år efter sin juridiske embedseksamen gik H. Schlanbusch ind i politiet, var politifuldmægtig i Varde 1934-46 og senere i Vejle, hvor han sluttede som vicepolitimester i 1975. Efter sin udnævnelse til ridder af Dannebrog skrev han en udførlig biografi. Herfra stammer det følgende om de første år i Sønderborg og volontørtiden på byens dommer- og tinglysningkontorer som nyuddannet cand.jur.

Til Sønderborg

Tiden 1918-20 prægedes for mig af de store begivenheder i verden, Tysklands sammenbrud og forventningerne om Genforeningen, selv om jeg ikke den gang vidste, at jeg selv skulle komme til Sønderjylland og opleve den vidunderlige genforeningstid. Så sent som i januar 1920 havde far været i generaltolddirektoratet, hvor det var blevet stillet ham i udsigt, at han fra nytår 1921 skulle være toldinspektør i Ålborg, men der var ikke tale om, at han skulle have embede i Sønderjylland. Den 9. februar 1920 kørte toget med de i Danmark boende sønderjyder, der skulle til Sønderjylland for at afgive deres stemme den 10. februar, gennem Ringkøbing. Far havde sørget for, at der var noget musik på banegården i den anledning, og vi så med begejstring, at toget kørte sydpå. Først nogen tid efter fik far besked om, at han var udset til toldforvalter i Sønderborg, og den 5. maj 1920 rejste han sammen

med de øvrige danske embedsmænd og soldater til Sønderjylland. Min lillesøster blev født tre dage efter, så mor var forhindret i at tage med, og vi fire ældste søskende skulle jo passe vores skole. Da sommerferien kom, rejste vi fire ældste som sædvanligt til vores morbror på Lolland. Nogen tid efter tog mor og den lille søster til far i Sønderborg, og først hen imod sommerferiens slutning samledes vi alle i Sønderborg, hvor far havde fået embedsbolig på toldboden ved havnen og slottet.

At komme til Sønderjylland i 1920 var en vældig oplevelse med en mangfoldighed af indtryk. Befolkningstallet havde været temmelig stagnerende mellem 1864 og 1920, og derfor havde landsdelen beholdt sit gamle præg, sine gamle bygninger og snoede, dårlige grusveje. Der var en vældig modsætning mellem det frodige Als og Sundeved og det magre midtland. Landevejen mellem Flensborg og Aabenraa var nærmest en hedevej, hvor man så ret store lyngområder langs vejen. I byerne så man, hvordan den lige overståede krig havde bragt fattigdom, og selv folk, der ikke var fattige, var gennemgående dårligt klædt, fordi man i seks år ikke havde kunnet få tøj. Husene trængte stærkt til vedligeholdelse. Folk havde mange vanskeligheder. Velhavende folk havde mistet deres formuer på grund af markens sammenbrud, og der skulle bruges mange penge til omstilling af landbruget og andre erhverv. Mange blev snydt af lidt for smarte agenter, der kom nordfra. Det var jo ikke nemt at tage sig i agt under de helt

Stemningen var høj, da de danske soldater ankom til Sønderborg den 5. maj 1920, som her på billedet, hvor de kun knapt anes blandt de mange fremmødte i byens gader. Samtidig med soldaterne kom de første danske embedsmænd og heriblandt Henning Schlanbuschs far, der skulle gøre tjeneste som toldforvalter i Sønderborg. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

forandrede forhold. For mange i fremtrædende positioner inden for den danske befolkningsgruppe var det sikkert heller ikke let, at der nu kom en strøm af embedsmænd og andre nordfra, som kom til at spille en rolle i Sønderjylland. Men trods alle vanskeligheder var det mit indtryk, at glæden over Genforeningen var så helt dominerende hos størsteparten af befolkningen. Man mærkede det i det daglige, men navnlig ved de store nationale fester, især den 10. februar (Afstemmingsdagen), som i mange år var den største nationale festdag. Når man da samledes om kaffebordene og sang af den blå sangbog, var der en enestående stemning af fest og begejstring.

Ingen by i Danmark har en skønnere beliggenhed end Sønderborg ved sun-

det og mod syd ved Østersøen, hvis vand i hvert fald i min ungdom var rent og klart. Medens landdistrikterne havde et rent dansk præg, havde Sønderborg som de øvrige sønderjyske byer et ret tydeligt tysk overfladepræg med tyske gadeskilte og forretningskilte, f.eks. stod der på Sønderborg Bys Sparekasse, der havde dansk ledelse, Sparkasse der Stadt Sonderburg. I trekantfeltet over posthuset stod i relief udhugget den tyske ørn, som den så udpræget danske patriot postmester Ræder holdt på skulle bibeholdes, da vi ikke skulle glemme landdelens historie, heller ikke den tyske del af den. Man så mange med tyske studenterhuer. I de højere tyske skoler havde eleverne skolehuer, forskellige for hver klasse, og da det tyske skoleår gik

fra april, havde mange af de elever, som efter Genforeningen kom i den danske Sønderborg Statsskole, omtrent helt nye skolehuer. Nogle kasserede dem, medens andre, selv om de var absolut danske, mente, at huerne skulle holde året ud. I løbet af et par år tog det tyske prægdog meget af, men det tog dog 25 år, inden det helt forsvandt, men jeg tror, at det var sundt, at det skete ved en jævn udvikling og ikke ved et voldsomt brud.

Statsskolen

I august 1920 kom jeg i Sønderborg Statsskole, som netop begyndte undervisningen. Skolen havde overtaget den tyske Oberrealschule, en meget smuk bygning opført få år før krigen, da der blev anlagt marinestation i byen, og der derfor blev stillet krav om, at der i byen skulle være en højere skole af hensyn til marineofficerernes sønner. Det var netop i de år, da den tunge og bombastiske og efter vor mening uskønne tyske bygningsstil, som havde rådet i sidste tredjedel af forrige århundrede, afløstes af en helt anden og meget smukkere byggemåde, som prægede både det ydre og det indre. Den tyske Oberrealschule, som blev afviklet i løbet af de første fire år efter Genforeningen, havde også lokaler i bygningen, så der var nogen trængsel. Den danske rektor Hertz var øverste administrative leder både for Statsskolen og for die Oberrealschule under afvikling, medens sidstnævnte havde en tysk inspektør, dr. Jacobsen, som daglig leder. De danske og tyske elever havde fælles legeplads, men holdt sig i det store og hele hver for sig, og jeg mindes aldrig, at der var den mindste gnidning mellem de to grupper. Når vi en gang imellem talte med vore kammerater fra den tyske afdeling, forgik samtalerne på dansk, fordi tyskerne alle talte perfekt dansk, da de jo var opvokset i en dansktalende landsdel, medens vi, der kom nordfra, talte kum-

merligt tysk og derfor generede os for at tale tysk, og det varede for mit vedkommende mange år, før jeg uden hæmningskastede mig ud i tyske samtaler.

Jeg tror, jeg kan sige, at undervisningsministeriet havde været særdeles heldigt, da det udvalgte de lærere, som blev sendt ned til Sønderborg Statsskole, både med hensyn til lærernes menneskelige og faglige kvalifikationer. Kammeraterne kom jeg straks i et godt forhold til, og en enkelt, nu afdøde læge Peter Hansen i Vester Sottrup, kom både personligt og gennem sit hjem til at betyde umådeligt meget for mig. Peters far var af en dansksindet, vestslesvigsk familie og selv dansksindet, men var blevet tysk teologisk kandidat for at kunne overtage en præstegerning i Nordslesvig og var blevet præst på Kegnæs på Als. Da Peter var ganske lille, døde hans far efter langvarig sygdom fra kone, to sønner og en datter. Under faderens sygdom var Peter som den yngste sat i pleje hos sin morbror, pastor Peter Hansen i Dybbøl, og der blev han efter faderens død og blev siden adopteret af sin onkel og tante.

Pastor Hansen i Dybbøl

Pastor Hansen var født på Tinglevkanten som søn af en gårdejer, der vistnok var slesvig-holstener. Det lyder måske lidt fælt, men man må huske, at Slesvig i århundreder havde haft sin egen styreform, og det var derfor naturligt, at befolkningen først og fremmest var slesvigere og enten hertugeligt sindede eller kongeligt sindede og siden enten tyskorienterede eller danskorienterede. Da pastor Hansen døde, skrev Valdemar Rørdam et digt om ham, der begyndte:

Slesviger først og bonde,
så Goethetysk student
fik han ved Grundtvigs kerte
sit danske livslys tændt.

Ja, det var i og for sig rigtigt nok, men dog ikke hele sandheden. Det nationale havde i hans ungdom vist ikke betydet noget for ham. Det var naturligt, at det klassiske tyske åndsliv under hans skolegang i Haderslev og siden under hans studier, først ved et sydtysk universitet, så i Berlin og sidst i Kiel, hvor han tog sin eksamen, havde grebet den åndslivlige dreng og unge mand, men så fik han præstekald i det danske Nordvestslesvig. Her fik han interesse for Grundtvig, som kom til at betyde meget for ham, selv om man ikke kan sige, at han blev grundtvigianer. Jeg tror mere, at han nu som moden mand stod midt i sit folk, de danske nordslesvigere, og kom til at føle sig solidarisk med dem. Og så gjorde han her bekendtskab med familien Beyer på den store gård Aasgaard i Skast sogn nord for Tønder, en meget betydelig familie, som var ejendommelig ved, at der vistnok aldrig havde været nogen tyske i familien, heller ikke indgiftet, og så blev han forlovet og gift med den yngste datter, Margrethe Beyer, og det var nu en selvfølge, at han ville komme til at øve en dansk gerning i Nordslesvig. Efter nogle års forløb blev han præst i Dybbøl og beklædte embedet her til sin død.

I tidligere tid havde en stor del af Dybbøl sogn hørt under grevskabet Sandbjerg ved Alssund i nabosognet Sottrup, og da Sottrup kirke hørte under Glücksburg, blev Dybbøl kirke grevskabets kirke. I det 18. århundrede byggede greverne på Sandbjerg et familiegravkapel som tilbygning til kirken i Dybbøl. Nu var linien på Sandbjerg uddød, og grevskabet var gået over til Reventlow'erne på Brahetrolleborg på Fyn, men Reventlow'erne havde stadig haft kaldsretten til præsteembede og degneembede i Dybbøl, og derfor har der aldrig været en tysk præst eller en tysk degn, men vel en tysk andenlærer.

Præstegården i Dybbøl, navnlig den

gamle fra 1806, som brændte 1923, var meget hyggelig, og der var en stor og meget skøn præstegårdshave, som havde præstens store interesse og omsorg. Præsten, der, når han ikke arbejdede i haven, gik i sort diplomatfrakke og med sort hat, men aldrig høj hat, var meget venlig, livlig, springende i tankegangen og havde meget temperament. De danske præster, som kom nordfra, var jo gennemgående ret tamme i deres forkyndelse, og jeg hørte om en af dem, at et medlem af hans menighed havde sagt til ham: »Hr. pastor, De mangler patos«. Det kunne man i sandhed ikke sige om pastor Hansen. Hans kone var en ret lille, meget fin og korrekt dame. Da hendes ældre søskende var færdige med deres skolegang, ville forældrene ikke holde huslærer til hende alene, og huslæreren afskedigedes, og hun blev sendt på en pigeskole i Ribe. Hun talte derfor et naturligt, rent og smukt rigsdansk uden antydning af dialekt eller accent. Peter var efter min mening af et udpræget jysk (ikke slesvigsk) naturel med sit stilfærdige jyske lune. Når han talte med andre sønderjyder, talte han dog naturligvis med den sundvedske dialekt. Det var altså tre vidt forskellige mennesker, der udgjorde familien i Dybbøl præstegård, men de havde det dejligt med hinanden. Folk kunne lide at komme der, så man traf mange forskellige mennesker i præstegården, og navnlig i ferierne var der et rykind af livlige og sympatiske unge, navnlig af den vidtforgrene Beyer-ske slægt. I min skoletid havde jeg næsten et andet hjem der, og det vedblev at være et dejligt sted at komme lige til hjemmets opløsning ved pastor Hansens død i efteråret 1930.

[H. Schlanbusch studerede jura i København 1924-1930. Efter sin embedseksamen opholdt han sig et halvt års tid i Ægypten og vendte i foråret 1931 tilbage

til Sønderborg. Det var svært at finde arbejde i disse år, også for unge akademikere].

Dommerkontorerne

Jeg gik så en dag op til dommer Thrane i Sønderborg og spurgte, om jeg måtte gå som volontør på dommerkontoret for at få indblik i arbejdet på et dommerkontor, og det fik jeg lov til, tilsyneladende dog uden særlig begejstring. Retssagerne blev selvfølgelig passet af dommeren, men på grund af hans sygelighed også i vidt omfang af førstefuldmægtig Toldam, som tillige passede skiftevesenet, medens fagedvæsenet var overladt til andenfuldmægtig Thisted. Dommeren og førstefuldmægtigen ville selvføl-

gelig ikke have noget med mig at gøre, så jeg blev overladt til andenfuldmægtigen, for hvem jeg førte protokol og skrev nogle fagedudlægsskøder. Thisted var ligesom kontorpersonalet en rar og venlig mand, men noget usikker. Nogle gange gik jeg dog ind i retssalen og overværede nogle retssager og undrede mig over den arrogance og ligefrem uforskamthed, med hvilken både Thrane og Toldam behandlede de mennesker, som kom i retten.

Jeg befandt mig ikke særlig godt på dommerkontoret og gik derfor en dag ned i dommergårdens stueetage til lederen af det selvstændige tinglysningskontor, tingbogsfører Bill, og spurgte, om han kunne tænke sig at have mig som

Perlegade i festdragt engang i 1920'erne. Ud fra påklædningen at dømme formentlig den 10. februar eller Christian X's fødselsdag den 26. september. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

En af gangene på Statsskolen i Sønderborg. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

volontør. Da han sagde ja, gik jeg til dommer Thrane og sagde, at jeg også gerne ville se noget tinglysningsvæsen, og da han selvfølgelig ikke havde noget imod det, ophørte jeg på dommerkonto- ret og fortsatte som volontør på tinglysningskontoret. En af de første dage, jeg var her, kom herredsdommer Thorup ned til mig og sagde, at det jo var ud- mærket, at jeg lærte noget tinglysnings- væsen, men jeg burde dog også prøve at føre protokol i retten. Det førte til, at jeg samtidig med, at jeg varetog mit arbejde på tinglysningskontoret, indimellem før- te protokol for herredsdommeren og fik lov til at skrive koncept til nogle domme i småsager.

Thorup var altså direkte venligt ind- stillet imod mig og ville gerne hjælpe mig, men også han beredte mig dog over- raskelser. En dag, jeg førte protokol i retten i en færdssag, sagde han til den mødte, at han ikke kunne finde ud af hændelsesforløbet og derfor troede, at han ville tage ud og se på stedet, hvortil manden svarede: »Ja, det synes jeg, De skulle gøre«, men så blev han skældt voldsomt ud af dommeren. Jeg var jo nok klar over, at når en dommer sagde noget, skulle man helst tie stille. Man- den kunne evt. have svaret: »Ja, det ville jeg selvfølgelig sætte pris på, hvis dom- meren ville gøre«, men han kunne ikke sige: »Det synes jeg, De skulle gøre«, som om han var dommerens ligemand. Den stakkels mand så helt betuttet ud og forstod tydeligvis ikke, at han skulle skældes ud, fordi han gav dommeren medhold.

Medens Undervisningsministeriet åbenbart havde lagt vægt på, at de lære- re, som blev sendt til Sønderjylland, både fagligt og menneskeligt var egnede til at gøre en gerning i Genforeningens tjene- ste, syntes det som om, Justitsministeri- et kun havde lagt vægt på, at de em- bedsmænd, som blev sendt til Sønder-

jylland, fagligt kunne klare opgaverne, men havde set bort fra, om de menne- skeligt var noget underlødige.

Tingbogskontoret

Om tingbogskontoret må jeg fortælle, at grundbogsvæsenet (tinglysningsvæse- net) ved Genforeningen blev udskilt fra dommerkantorerne som særskilte kon- torer. I Sønderborg var det de første år efter Genforeningen en tidligere tysk dommer, Geheimerat Günzel, som var grundbogsdommer. Han og hans frue var, så vidt jeg ved, fra Mecklenburg, men havde i mange år boet i Sønderborg og gik derfor over i dansk tjeneste. Da geheimeråden gik af, blev kontoret for- melt lagt under de danske dommere, som trådte i funktion, hvis der skulle afsiges kendelser, men da dette praktisk taget aldrig skete, var grundbogsføreren eller, som han efter tinglysningslovens ikrafttræden den 1. april 1927 hed, ting- bogsføreren i virkeligheden en fuldstæn- dig selvstændig embedsmand. Hele ting- bogskontorets personale havde før Gen- foreningen været i tysk tjeneste, ting- bogsfører Bill og hans næstkommande- rende, tingbogssekretær Bøwadt, der begge var danske, som Gerichtssekretä- re.

Om disses uddannelse og forhold må jeg bemærke, at de tyske skoleelever, som skulle have en højere uddannelse, efter en treårig grundskole gik ind i den højere skole, som, når den var fuldstæn- dig, havde ni klasser, nemlig Ober-Pri- ma (3.G), Unter-Prima, Ober-Sekunda, Unter-Sekunda, Ober-Tertia, Unter-Ter- tia, Quarta, Quinta og Sexta. Når man var færdig med Unter-Sekunda, bestod man en eksamen, Ober-Sekunda-Reife, eller, som den i reglen kaldtes, »Ein- jährig«, fordi den gav adgang til at aftje- ne sin værnepligt som etårs frivillig i stedet for de sædvanlige tre år. Denne eksamen gav endvidere adgang til at bli-

Domhuset på Kongevej i Sønderborg. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

ve reserveofficer og var at sammenligne med vores realeksamen. Havde man taget sin »Einjährig«, kunne man blive Gerichtssekretär-elev og efter endt læretid og gennemgang af et kursus tage Gerichtssekretärexamen. Denne uddannelse gav altså ikke adgang til at blive sagsfører eller dommer, men kvalificerede en til at udføre alt arbejde på et dommerkontor, navnlig med hensyn til skiftetvæsen og grundbogsvæsen, altså i virkeligheden til at udføre det arbejde, som hos os udføres af dommerfuldmægtige. Det var mit indtryk, at denne uddannelse inden for sit begrænsede område var særdeles omhyggelig og grundig, og at man ved uddannelsen også lagde vægt på at give eleverne en pæn og korrekt optræden både over for kontorets øvrige personale og over for publikum. Måske kom dette særlig tydeligt frem i Søn-

derjylland, hvor mange af de mennesker, som var ansat på dommerkontorerne, var danske og ikke ved uvenlig optræden over for publikum ville give det udseende af, at de var »gået over til fjenden«. I hvert fald var tonen på tingbogskontoret i Sønderborg sådan, at jeg befandt mig som blommen i et æg.

Da jeg havde været et stykke tid på tingbogskontoret og var blevet mere fortrolig med Bill og Bøwadt, fortalte de også en dag, at de ikke forstod tonen på danske dommerkontorer. I 1920 var de dommere, som blev udnævnt i Sønderjylland, ganske unge og ikke meget ældre end deres fuldmægtige, men alligevel tiltalte fuldmægtigene dommerne i 3. person, medens dommerne, når de talte til fuldmægtigene, blot sagde efternavn uden at sætte »fuldmægtig« eller »hr.« foran. Dette svælg mellem omtrent

jævnaldrende med samme uddannelse var efter Bills og Bøwadts udsagn ganske utænkeligt i Tyskland, hvor dommerne altid sagde »hr.« foran navnet, når de talte til nogen af deres personale, og hvor de behandlede unge jurister som kolleger.

I Tyskland skulle juristerne efter Abitur (studentereksamen) studere 3½ år (senere 4½ år) ved et eller flere universiteter og tog derefter deres Referendarexamen. Herefter kunne de bruge et semester eller to til at tage Doktorexamen, men det var dog ikke nødvendigt. Efter Referendarexamen skulle de tilbringe de følgende år som Referendarer, inden de tog Staatsexamen, som gav adgang til at blive sagførere og til en embedsmæssig karriere. Som Referendarer skulle de gøre tjeneste på forskellige kontorer, et bestemt antal måneder hvert sted. De skulle da dele kontor med chefen, som skulle overvåge deres uddannelse og føre bog over hvilke sager, de deltog i behandlingen af, og hvilke sager, de udførte på egen hånd, således at chefen, når der kom inspektion af Referendarerne, kunne godtgøre, at de havde fået den påkrævede uddannelse. Selvom Referendaren var en ung mand på et par og tyve år og chefen en gammel Geheimerat, omtalte chefen altid Referendaren som »mein Kollega«. Det var jo noget ganske andet end på de danske kontorer.

Skønt jeg altså befandt mig glimrende på tingbogskontoret i Sønderborg, var jeg naturligvis umådelig glad, da jeg gen-

nem en annonce i Ugeskrift for Retsvæsen fik ansættelse som sagførerfuldmægtig i Viborg fra 1. september 1931 med en månedlig løn på 200 kr., hvilket på det tidspunkt var det absolut højeste, som en nyansat sagførerfuldmægtig kunne få.

[Året efter flyttede H. Schlanbusch til Varde som dommerfuldmægtig og blev et par år senere politifuldmægtig samstedts].

Det tyske retspersonale sammen med det nytilkomne danske personale, fotograferet foran Königliches Amtsgericht (domhuset) den 28. maj 1920. Foto: Institut for Sønderjysk Lokallhistorie.

Det sker – på sønderjyske museer

I stiveste puds - fra stadstøj til folkedragt

Frem til midten af november måned kan man på Aabenraa Museum se særudstillingen med ovennævnte titel, der omfatter dragter og dragtdele fra perioden ca. 1770-1850. Udstillingen er blevet til i anledning af Aabenraa og Omegns Folkedanseres 40 års jubilæum, og man finder derfor også kopidragter, hvortil der her sigtes med betegnelsen *folkedragt*. Agnes Jørgensen, Smedeby, og Eva Christensen, Aabenraa, der tidligere har medvirket ved dragtudstillinger på museerne i Sønderborg (1987), Tønder (1995) og Haderslev (1999) har også været stærkt involverede i nærværende udstilling. Udstillingen i Aabenraa adskiller sig fra de øvrige ved udelukkende at omfatte originale tekstiler fra museets egen, righoldige samling.

I udstillingen er det kvindedragterne, der dominerer billedet, men også mandsdragten er repræsenteret. Både stoffer og snit fortæller historie. Og det fremgår tydeligt, at selv om de udstillede klædninger og tilbehøret i vid udstrækning er blevet indleveret til museet fra oplandet, er der tale om en modepåvirkning fra de skiftende europæiske stilretninger, ligesom tøjet ofte er udført i fine købestoffer.

De ældste kvindedragter har figursyede overdele med dyb udskæring og et kortere eller længere skød med læg bagpå. De er ligesom de vide, folderige mønstervævede hvergarntskørter af hør og uld udløbere af 1700-tallets rokokomode. Det er blandt disse ældste dragtdele, folkedanserne har fundet forbilleder. Denne af det franske hof inspirerede mode afløses o. 1800 af en mere afslappet »revolutionsstil«, Directoire- og Empiresnittet, med lan-

ge bløde linier og højsiddende kjoleliv. Gradvis sænkes livet dog atter, og i den fuldt udviklede borgerlige Biedermeierstil er den stramt snørede talje tilbage som kontrast til et brusende skørt. Tidsånd og tøjmode står i stadig vekselvirkning.

Et markant indslag udgør museets store samling af kvindehuer i farverig silke eller sort fløjel og den dertil hørende hvide huepynt i kniplinger af Binche- og Tøndertypen, eller i tylsbroderi.

For den interesserede bydes med andre ord en lejlighed til at stifte bekendtskab med såvel tidligere moderetninger - og den ældre, lokale hueskik - som smukke, industrielt og manuelt fremstillede stoffer og dygtigt udført håndarbejde - eller håndværk.

Hanne Christensen

Blød puldhue i silke med nakkesløjfe og kniplingepynt.

- Indtil 12. nov.: **Museet på Sønderborg Slot**
»Århundredets genstande«. Udstilling i samarbejde med Museet på Gottorp Slot.
- Indtil 29. okt.: **Cathrinesminde Teglværksmuseum**
»Småskibsfart fra Egersund«.
14. okt. - 15. jan.: **Tønder Museum**
Folkelig religion i Litauen og folkelig religion i Sønderjylland.
- Indtil 25. feb.: **Sønderjyllands Kunstmuseum**
Torben Ebbesen, malerier og installationer.
Indtil 12. nov.: Jochen Gerz, res publica.
- Indtil 31. dec.: **Drøhses Hus, Tønder**
Bl.a. en kniplingssamling, tylstræk og tylsbroderi og Tønder Museums glassamling.
- Indtil 31. okt.: **Højer Mølle og Marskmuseum**
Udstilling i samarbejde med Højer Kommune.
- Indtil 29. okt.: **Museet Holmen, Løgumkloster**
Malerier af Olivia Holm-Møller og Jens Nielsen.
- Indtil 27. okt.: **Skærbæk Museum**
Victor Brockdorff og Viggo Kragh-Hansen: Malerier, tegninger og grafik.
14. okt. - 27. okt.: Bogmarked.
- Indtil 12. nov.: **Aabenraa Museum**
I stiveste puds - fra folkedragt til stadstøj. Særudstilling i anledning af Aabenraa Folkedanserforenings 40-års jubilæum.
- Jacob Michelsens Gård**
Åben ifølge aftale med Aabenraa Museum.
- Indtil 29. okt.: **Kunstmuseet Brundlund Slot**
Videokunst. Eksempler på de bedste videoproduktioner .
- Indtil 22. okt.: **Midtsønderjyllands Museum**
»Tavse skrig« - udstilling om flagermus.
- Indtil 22. okt.: **Haderslev Museum**
Døtre af ixchel. Mayaernes vævning og andet kunsthåndværk fra Guatemala. Arr. i samarbejde med Mellemfolkeligt Samvirke.

Når retsind fører ordet

Jørgen Kreutzmann: Når retsind fører ordet. Mathias Mygind, en sønderjyde i Første Verdenskrig. Dokumentarroman fra østfronten baseret på breve og dagbøger. Odense Universitetsforlag 1999. 274 s., ill. Pris: 250 kr.

En dråbe i havet, en lillebitte brik i det enorme krigsmaskineri, og dog jo et helt menneske, et fond af muligheder, af sorger og glæder, ja en hel verden i sig selv. Det er bøger som Jørgen Kreutzmanns og mennesker som Mathias Mygind, der kan befolke krigens kirkegårde for os, de endeløse rækker af ensartede og anonyme, hvide kors.

Mathias Mygind selv kom dog tilbage, i en zinkkiste, til Øster Lindet, hvor han blev begravet »... i Slesvigs Jord. Dyrekøbt den blev ved eder«, som der står på hans gravsten. Sønderjyden Mathias Mygind fulgte pligtens bud med håbet om som tysk soldat at tage krigen og som dansk bonde at vinde freden. Dyrekøbt for ham og hans familie. Hvordan mon hans kone reagerede, da en af Mathias Myginds kammerater, sikkert i den bedste mening, betroede hende, at hendes mand havde nægtet at benytte en eventuel chance for at blive taget til fange, for »er det Guds vilje, at jeg skal falde og ikke se mine kære mere, så er jeg glad ved, at jeg har gjort min pligt.« (side 254). Kirsten Mygind kom sig aldrig helt over tabet, og de første år måtte deres tre børn anbringes rundt om hos andre familie-medlemmer.

Det kan i dag være svært at forstå Mathias Myginds dybe religiøsitet. Som Jørgen Kreutzmann må vi tillige forundres over den høje grad af bevidsthed om ret og uret og ikke mindst den konsekvente handlen efter denne bevidsthed. Pladsen tillader her kun et enkelt eksempel.

I august 1915 forlod kompagniet en relativt rolig stilling for at rykke frem mod russerne. »Det kneb med at vandre med det fuldtpakke- de tornyster, især for de mange der har lidt af mavesygdomme.« (side 213) Af Mathias Myginds tidligere forklaring på, hvorfor dagbogen har ligget stille, véd vi, at han er én af dem med mavesygdommene. Men det er sigende for den dansksindede gefreiter, at »beklager« ikke

udspringer af omsorgen for sig selv, men for andre, kammeraterne, civilbefolkningen i kampzonen og familien derhjemme. I dette tilfælde kan der muligvis sættes en dansk postadresse på årsagen til miseren, for det er åbenbart, at kødet i dåserne, som soldaterne får, er dårligt. Mathias Mygind er ikke klar over, at dåserne kan stamme fra danske gullaschbaroner; men han er gennem underretninger hjemmefra klar over, at Danmark eksporterer fødevarer til Tyskland og dermed omgår den allierede blokade. Han tænker ikke på sin og andres slunkne mave - han er fuldt ud bevidst om, at Danmark dermed meget vel kan være med til at forlænge krigen, måske endda vende den til tysk fordel. Det er et hårdt slag, og ikke underligt føler Mathias Mygind sig og sine ligesindede svigtet af det land, de har kæmpet for at kunne vende tilbage til.

Journalisten, Jørgen Kreutzmann, har angiveligt skrevet en »dokumentarroman«. Heldigvis giver han da hurtigt op over for de autentiske breve og dagbogsoptegnelser, og læseren slipper for romanforfatterens skildringer fra Kirsten og Mathias' ægteseng. Som antydet kunne jeg godt helt have været dem foruden, men det er en detalje. Bogen er god, i høj grad tankevækkende - og nødvendig.

Annette Østergaard Schultz

SID Aabenraa-Rødekrø

SID Aabenraa-Rødekrø 21. marts 1899 - 21. marts 1999 Udgivet af SID Aabenraa-Rødekrø, Aabenraa, 1999. 77 s., ill.

Specialarbejderne i Aabenraa kunne i marts 1999 fejre deres 100-års jubilæum og udsendte i den anledning et jubilæumsskrift, hvor de mange forskellige sider af en fagforenings virke beskrives. En begivenhed, som bør mindes, og som for Sønderjyllands vedkommende er speciel.

Jubilæumsskriftet er skrevet af et redaktionsvalg, der har valgt at skrive arbejds-mændenes historie ud fra trykte kilder. Dette har medført, at hovedvægten desværre er lagt på den nyere fagforeningshistorie efter 1940. Gennemgangen af denne periode er velskrevet og indeholder mange beskrivelser af interne

problemer og arbejdskonflikter; således en dybere gennemgang af havnearbejderstrejken i 1982-1983. Men der mangler dog en gennemgang af de sammenlægninger, der er sket efter 1934. Således nævnes det i forbindelse med et formandsvalg i 1949, at underafdelingerne i Genner og Hjordkær sikrede den siddende formand genvalg; men der mangler oplysninger om, hvornår de kom ind under Aabenraa. Desuden er SID Rødekros historie slet ikke inddraget i jubilæumsskriftet.

Beskrivelsen af perioden 1899-1920 er, idet man ikke har benyttet primære kilder, noget mangelfuld. Læseren får ikke mange oplysninger om »arbejdsmandenes fagforening«, men mere generelle informationer om arbejderbevægelsen og almene aabenraaske forhold. Der gives mange interessante socialhistoriske oplysninger om f.eks. de fattiges hverdag i Aabenraa. Der fortælles om skibsfarten, rederne og skibsværfterne, men intet om skibstømmerne eller arbejdsmandene.

Ved stiftelsen i 1899 hørte fagforeningen under det tyske Fabrikarbejderverband; men i 1912 tilsluttede man sig Deutsche Transportarbeiter Verband. Der gøres ikke meget ud af, at den spæde sønderjyske fagbevægelse adskiller sig afgørende fra den danske fagbevægelse ved, at den tyske fagforeningsstruktur var bygget op omkring industriforbund, og optagelsen i Dansk Arbejdsmands Forbund efter Genforeningen fylder heller ikke meget. På grund af fagbevægelsens opbygning omkring industriforbund skete der ved overgangen til danske forhold en forholdsvis stor rokering af medlemmer mellem fagforeningerne, som særligt berørte arbejdsmandene.

Skriftet er rigt illustreret; dog skæmmes det af flere uskarpe billeder og af ikke helt gode og nøjagtige billedtekster.

Bent Vedsted Rønne

Rømø

Bert Kelm: Rømø, et vesterhavspræget samfund bd. 1. Erhverv og boliger. Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland. Aabenraa, 1999. 286 s. ill. Medlemspris: 198 kr.

Titlen på Bert Kelms bog kunne give indtryk af, at der var tale om en traditionel etnologisk undersøgelse af øsamfundet Rømø fra middelalderen til 1800-tallet. Det er forfatterens hensigt at skrive om »øens gamle huse og deres beboere«. Bogen er første bind af to om Rømons ejen-

domshistorie, hvor det første bind indeholder baggrundsmaterialet med fakta om erhverv og boliger og bind to selve registranten over de enkelte ejendomme.

Der fortælles i de første kapitler om øens opståen, dens geografi, de for Sønderjylland særlige administrative inddelinger og herunder om det tætte kirkelige og økonomiske forhold til Ribe, om befolkningen og erhvervsstrukturen. Efter den meget grundige gennemgang af de særlige socioøkonomiske forhold på Rømø beskrives byggestilen og boligindretningen, og senere får læseren en god gennemgang af de kildetyper, der forefindes til belysning af ejendomshistorien. Lidt umotiveret er et kapitel om den særlige navneskik før 1800, placeret i gennemgangen af ejendomsforholdene. Det har været forfatterens ønske at hjælpe slægtsforskere i forhold til navneskikken, der dog ikke adskiller sig væsentligt fra sønderjyske forhold.

Bert Kelms bog adskiller sig fra andre lokalhistoriske bøger ved, at hovedvægten er lagt på perioden før 1800 med mange detaljerede oplysninger fra 1600-tallet. Der er ingen tvivl om, at forfatteren kender sit stof; ingen kilder er forbigået.

Man kan dog ikke lade være med at sidde tilbage med en følelse af, at dette bind burde have haft titlen »Skibsfarten fra Rømø«. Skibsfarten og øens mange kommandører udgør hele bogens skelet. Rømø var gennem århundreder havn for Ribe, indtil Fanø overtog denne funktion fra midten af 1700-tallet. De økonomiske forhold på øen afspejlede indtjeningerne fra østersfangsterne og senere grønlandsfarten. For undertegnede, der selv er meget interesseret i skibsfart, er det skønt at se, at Bert Kelm har benyttet alle tilgængelige kilder til sin beskrivelse af tilknytningen til Holland og senere til Hamborg for Rømø-skipperne.

Bogen er godt illustreret med tabeller, kort, gengivelse af originale kilder, fotografier og tegninger. Kildefortegnelsen, som også udgør notehenvisningerne, er dog noget rodet, og man mister hurtigt overblikket. Her mangler en inddeling af utrykte og trykte kilder samt en litteraturliste.

Bogen er læseværdig, ikke kun for sønderjyder, men også for slægtsforskere og ikke mindst for skibsfartsinteresserede. Bogens sidste kapitler og bind 2 vil kunne inspirere andre til at beskæftige sig med ejendomshistorie.

Bent Vedsted Rønne

Det hårde slid ved afskibsning i småskibsfarten

*Bagsiden
om
forsiden*

Livet ombord på småskibene var nøjsomt og anstrengende. Besætningen på galeaserne talte tre-fem mand alt efter skibets størrelse, mens de mindre jagter ofte blev sejlet af skipperen og en skibsdreng.

Skibsdrengen og bedstemanden var som regel én, skipperen kendte hjemme fra, men kunne også være hans egen søn eller en nært beslægtet dreng. De blev som 15-16-årige forhyret som kok og skulle deltage i alt arbejde om bord. Drengen lavede mad, gjorde rent, satte sejl, stod ved roret og hjalp i øvrigt, så langt kræfterne rakte, med lastning og losning. Han lærte ved at se, prøve og spørge sig frem.

Bedstemanden var styrmand og matros i ét, og det var hans ansvar, at skibet var velholdt, ryddeligt og rent. Han behøvede ingen teoretisk prøve i navigation, blot skipperen havde tillid til hans kunnen.

Om bord delte bedstemand og skibsdreng lukafet forude, mens skipper havde kahytten agter. Dette angav rangfølgen; men der var sjældent tale om en hård udøvelse af autoritet i småskibsfarten.

Samarbejdet om bord og i havn var afgørende. I de større havne var det ofte havnearbejderne, som stod for losningen og lastningen. Derimod var det hårdt arbejde for besætningen, når man lagde til ved en af de mange anløbsbroer. Lasten bestod oftest af korn, træ eller teglsten.

Ved teglværket Grønland blev teglstene på små vogne skubbet ud til skibet. To kvinder hjalp til med arbejdet; den ene langede stenene fra vognen til skibsdrengen på dækket, mens den anden kvinde kom med den næste vognfuld.

Drengen, som måtte lægge alle kræfter i, kastede stenene videre i et pænt kast med fire sten, så bedstemanden kunne gribe ordentligt. Bedstemanden, der stod midt i lasten, byggede først en platform af mursten for bedre at kunne modtage stenene, hvorefter han kastede dem videre til stuveren, som stuede lastrummet. Der blev altid antaget stuvare fra teglværket.

Tempoet var hurtigt, og der var langt fra lønningen til midten på lugen, så der kunne falde knubbede ord, når det gik ud over tærerne. Ved lastning af teglsten brugte besætningen et par selvavede læder- eller gummilapper. Når disse gik i stykker, var det ekstra hårdt for hænderne, der over 8.700 gange skulle gribe og kaste de 35.000 sten.

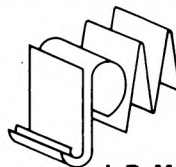
Teglstenene blev før Første Verdenskrig fragtet på pramme ud på Flensborg Fjord, hvor de blev omlastet i de ventende skibe. Denne besværlige metode bestod frem til 1914, hvor hovedparten af teglværkerne havde fået bygget lange afskibningsbroer, som skibene kunne lægge til ved.

Ved lastning og losning af korn og træ brugtes lastebommen, der var fæstet til stormasten og fungerede som en kran, trukket af et lossespil. Fra midten af 1920'erne blev det drevet af en lille dæksmotor, og dermed var noget af det tungeste arbejde for mandskabet borte. Selvom der i de store havne var havnearbejdere, skulle besætningen hjælpe med på skibet, og hver sæk passerede gennem hænder, både i lastrummet og oppe. I alt kunne det tage et par dage at losse.

Bent Vedsted Rønne

TRYKKERGAARDEN

HUMLEHAVEN · SKIBBROGADE 5 · 6200 AABENRAA · 74 62 63 66

**J. P. MØLLER
BOGBINDERI A/S**
CHRISTIANSFELDVEJ 70
DK-6100 HADERSLEV
TELEFON 74 52 13 61

WINDS BOGTRYKKERI A/S

Gravene 12 . 6100 Haderslev . Tlf. 7452 2231

ARNOLD BUSCK

Arnold Busck Boghandel

Apotekergade 4
6100 Haderslev
Telefon 74 52 27 03
Telefax 74 53 05 82

ENGEL
STÆRKT SOM BARE...

NCC DANMARK A/S - BYG

Elvej 2A – 6000 Kolding
Telefon 7931 6600 – Fax 7931 6666

P.J.SCHMIDT A/S

VOJENS

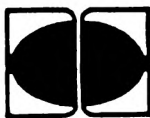
SYDBANK

Fuglsang

*Den ka'
vi li' ...*

carl c. biehl
6300 Graasten   6200 Aabenraa
Tlf. 74 65 10 16   Tlf. 74 62 35 26

Thomsens Boghandel

STORT UDVALG I HÅNDBØGER

Storetorv 2 . 6200 Aabenraa . Tlf.: 74 62 37 20 / 74 62 22 29

POSTADRESSERET BLAD - ODENSE

... Aktiv i grænselandet ...

Folkeafstemningen i 1920 delte Sønderjylland ved Skelbækken. To nationale mindretal opstod, og anerkendelse af disse er en vigtig forudsætning for et godt samarbejde på tværs af landegrænsen.

Der hersker gode forhold mellem mindretals- og flertalsbefolkning, - men stadig er der forskel på dansk og tysk. Ca. 50.000 sydslesvigere ønsker at leve som danske i det tyske samfund. En af forudsætningerne for et aktivt dansk kulturelt og folkeligt liv i Sydslesvig er støtten fra Danmark. Den giver midler til drift af danske børnehaver og skoler - ungdoms- og kirkeligt arbejde - biblioteker og meget mere.

Den danske stat og Grænseforeningen yder og formidler denne støtte. En stor medlemsskare i Grænseforeningen er det folkelige grundlag for, at dette fortsat kan ske.

Bliv medlem af GRÆNSE- FORENINGEN

»Det er Grænseforeningens formål at virke til støtte for danskheden i grænselandet - særligt syd for grænsen, samt at styrke og udbrede kendskabet til grænselandets forhold«

Protector:

Hans Kongelige Højhed Prins Joachim

Årskontingentet varierer i lokalforeningerne omkring 100,- kr. For dette beløb får du seks gange om året bladet »GRÆNSEN«, - Grænseforeningens smukke årbog samt indflydelse på det lokale arbejde i din egen kreds.

Ring eller skriv efter Grænseforeningens brochure: Postboks 1530, Peder Skrams Gade 5, 1020 Kbh. K. Tlf. 33 11 30 63 eller hos den lokale formand.

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Hojer
tlf. 74 78 32 15

Haderlev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hanmelev
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydenlundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Åabenraa Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

